

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
25e jaargang
juni 2006

Met *Andere* Woorden

De vertaling van 'sarx' in Johannes I

pagina 3

R. Buitenwerf

Waar komen die hyena's vandaan?

pagina 11

E. van Staalduine-
Sulman

Uitgelezen (I): De bijbel van Jacob van Liesvelt

pagina 15

A.J. van den Berg

Interview over de Jongerenbijbel

pagina 21

T. Drieënhuizen

Wat stond er eigenlijk? (10)

pagina 29

J. van Dorp

De NBV-Studiebijbel

pagina 35

A. Kamp

06•2

Nederlands

Bijbelgenootschap

Met *Andere* Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

25ste jaargang nr. 2, juni 2006

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel. (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95
E-mail: info@bijbelgenootschap.nl
Internetsite: www.bijbelgenootschap.nl
In samenwerking met:
Vlaams Bijbelgenootschap
Pelderijnstraat 10, 8310 St. Kruis-Brugge, België
Tel. +32 (0)50 - 79 10 22
E-mail: info@bijbelvlaanderen.be

Redactie:

dr. A.J. van den Berg (hoofdredacteur), dr. J. van Dorp, drs. A.M. Drieënhuizen,
F.J.H. van Houwelingen (eindredacteur), dr. L.J. de Regt, drs. C. Verheul en
prof. dr. L.J. de Vries

Kopijredactie:

drs. J.M. Boone

Redactiesecretariaat:

C.J. Boersma
Tel. (023) 514 61 76, E-mail: info@bijbelgenootschap.nl

Beeldredactie:

A.E. Haverman

Basis-lay-out:

Tineke Wieringa BNO, Haren

Opmaak en druk:

JB&A grafische communicatie, Wateringen

ISSN 0168-1869

Foto voorkant:
Noömi en Ruth,
The Book of Ruth,
pictured and designed by
W.B. MacDougall,
London 1896

Foto: NBG/Sandra
Haverman

Van de redactie

In *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) komt het verschillende keren voor dat oude vertrouwd geraakte woorden en begrippen anders weergegeven zijn dan voorheen. In vertalingen als de Statenbijbel en de NBG-vertaling 1951 treft men dikwijls een soort ‘bijbeltaal’ aan waarin de woorden een geheel andere betekenis hebben dan in andere literatuur of in het huidige moderne Nederlands. Een bekend voorbeeld hiervan is de vertaling van het woordje *sarx* in Johannes 1:14, dat in de meeste bekende Nederlandse vertalingen vertaald werd met ‘vlees’. In de NBV is gekozen om het op deze plaats weer te geven met ‘mens’. Rieuwerd Buitenwerf legt uit wat voor aspecten meewegen bij de vertaling van deze tekstplaats en wat de overwegingen zijn om voor deze vertaling te kiezen. Een andersoortig vertaalprobleem wordt door de oudtestamenticus Eveline van Staalduine-Sulman geschetst. In de NBG-vertaling 1951 staat bij de passage waarin David en Goliath elkaar bedreigen (1 Samuel 17:44 en 46) dat de een het lijkt van de ander te eten zou geven aan ‘het gevogelte des hemels en aan het gedierte des velds’. Dit is een goede weergave van het Hebreeuws waarbij verdere specificatie niet voorkomt. In nieuwere vertalingen is echter wel gekozen voor een specificatie. De auteur laat zien wat de voor- en nadelen hiervan zijn.

Voor de tiende keer verschijnt de rubriek van Jaap van Dorp, *Wat stond er eigenlijk*, waarin hij deze keer ingaat op de vertaling van oudtestamentische citaten in het Nieuwe Testament. Het is opvallend dat in vele vertalingen verschillen aanwijsbaar zijn tussen citaten en geciteerde tekst. Aan de hand van Habakuk 2:4b en Romeinen 1:17 laat Van Dorp zien wat met het vertalen van een oudtestamentisch citaat allemaal meespeelt.

Bijzondere bijbeluitgaven in de bibliotheek van het bijbelgenootschap komen aan de orde in een nieuwe rubriek, *Uitgelezen*, die vanaf dit nummer in *Met Andere Woorden* verschijnt. De bijbel van Van Liesvelt, de eerste complete bijbelvertaling in het Nederlands, staat in deze aflevering centraal.

In juni verschijnt van de NBV een nieuwe editie, in een uitvoering met aantekeningen en toelichtingen speciaal voor jongeren. Tineke Drieënhuizen heeft twee betrokkenen geïnterviewd, die nader ingaan op de bijzondere kenmerken van de *Jongerenbijbel*.

Al vanaf het begin van het NBV-project werd er afgesproken naast de diverse tekstedities een uitgave met aantekeningen en achtergrond-

informatie te publiceren. Vanaf 2005 wordt er gewerkt aan deze *Studiebijbel* en Albert Kamp, de projectleider, zet uiteen wat het doel van deze uitgave is en wat voor specifieke achtergrondinformatie hij zal bevatten.

In de rubriek *Kort nieuws* treft u informatie betreffende activiteiten in de Bijbel10daagse, die gehouden zal worden van 27 oktober tot 6 november. In een volgend nummer zal daar zeker meer aandacht voor zijn.

Binnen de redactie is de vacature van Tamara Mewe vervuld. Toegetreden is Tineke Drieënhuizen, die vanaf maart 2006 als vertaalwetenschappelijk medewerker verbonden is aan het bijbelgenootschap. Zij heeft theologie gestudeerd te Apeldoorn en bijbelvertaalwetenschap in Amsterdam.

Ook dit jaar heeft de redactie met vreugde kennisgenomen van uw goede respons op het verzoek om een vrijwillige bijdrage aan *Met Andere Woorden*. Wij ervaren het opnieuw als een blijk van waardering en dat is voor de redactie een extra stimulans zich te blijven inzetten voor dit kwartaalblad.

De vertaling van het woord *sarx* in Johannes 1:13-14

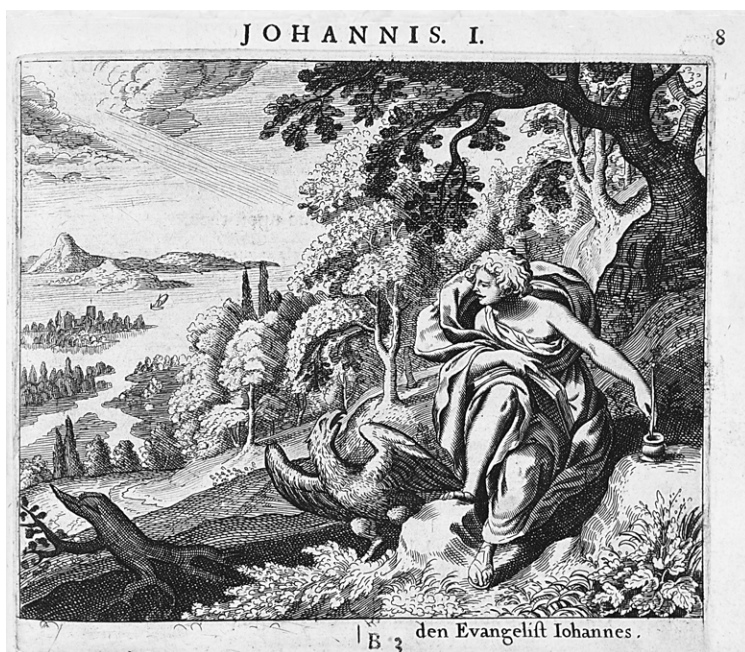
Rieuwerd Buitenwerf

Een van de bekendste en meest geliefde regels uit het Johannes-evangelie luidt in oudere bijbelvertalingen: ‘Het Woord is vlees geworden’. Als in een nieuwe vertaling gekozen wordt voor een andere weergave, bijvoorbeeld omdat de hier veronderstelde betekenis van ‘vlees’ wel erg bijbelgerelateerd is, loopt deze het risico flink bekritiseerd te worden. In *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) is gekozen voor een alternatief. In het Nederlands Theologisch Tijdschrift van februari 2006 noemt G.P. Luttikhuizen Johannes 1:14 en spreekt zijn voorkeur uit voor een andere vertaling dan die in de NBV (p. 35-36). A.A. Spijkerboer gaat in *In de Waagschaal* van 18 maart 2006 verder en noemt de NBV-weergave ‘een ramp’ (p. 7). In onderstaand artikel wordt toegelicht welke aspecten meewegen bij de vertaling van *sarx* in Johannes 1:14 en waarom in de NBV voor ‘mens’ als weergave gekozen is.

Betekenisveld

Zelden is het zo dat een woord in de ene taal een equivalent heeft in een andere taal die het hele betekenisveld ervan dekt. Vertalers moeten daarmee rekening houden en proberen alternatieven te zoeken om de verschillende betekenisaspecten van woorden zo goed mogelijk weer te geven. De consequentie daarvan is dat verbanden op woordniveau in de brontekst in de vertaling soms verloren gaan. Bij de meeste vertalingen is er niemand die daar kritiek op heeft, maar juist bij het vertalen van de Bijbel is in de geschiedenis dikwijls meer rekening gehouden met verbanden op woordniveau dan met de verschillende betekenisaspecten van een woord.¹

Zo worden in de NBG-vertaling 1951, en ook nog in modernere vertalingen als de *Willibrordvertaling*, termen gebruikt waarvan de uitleg

Johannes naar Mattheus Merian, Bybel-printen,
vertoonende de voornaemste historien en afbeeldtsels der Heylige Schrifture,
Amsterdam 1650
Foto: NBG/Sandra Haverman

in het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal van Van Dale het predikaat ‘bijbels’ krijgen, waarmee gezegd wordt dat deze woorden in de Bijbel een andere betekenis hebben dan in het dagelijks leven. In de vertaalregels van *De Nieuwe Bijbelvertaling* staat over dergelijke termen dat er zo mogelijk een alternatief gevonden moet worden waarbij de betekenis wel duidelijk is. Een belangrijke reden daarvoor is dat de vertaling ook zonder annotaties begrepen moet kunnen worden, in kerkelijke maar ook in niet-kerkelijke kring.

Het betekenisveld van *sarx*

Een van de woorden met het predikaat ‘bijbels’ is ‘vlees’. Net als het Hebreeuwse woord *basar* heeft het Griekse woord *sarx* een breder betekenisveld dan het Nederlandse woord ‘vlees’. Van Dale definieert ‘vlees’ als ‘spierweefsel’, ‘spijs’, ‘lichaamsbekleedsel van de mens’. De meer figuurlijke betekenissen, zoals ‘lichaam’, ‘de mens als lichamelijk, stoffelijk wezen, in betrekking tot zijn zinnelijke natuur’ zijn alle voorzien van het predikaat ‘bijbels’.

Het Griekse woord *sarx* kan gebruikt worden om vlees als ‘spierweefsel’ of ‘lichaamsbekleedsel’ aan te duiden,² maar ook het menselijk lichaam als geheel, of de menselijke natuur, de stoffelijke kant van het mens-zijn.³ Dergelijke connotaties klinken dikwijls mee als *sarx* in het Nieuwe Testament gebruikt wordt. Dat wordt nog versterkt door het feit dat het Hebreeuwse *basar* in het Oude Testament ook dergelijke connotaties heeft. Uitdrukkingen als *pasa sarx*, ‘alle vlees’, worden gebruikt om de mensheid mee aan te duiden.

Voor de exegeet is het misschien voldoende om, na dit geconstateerd te hebben, ‘vlees’ als werkvertaling te kiezen. Voor een Nederlandse vertaling volgens de vertaalprincipes ‘brontekstgetrouw en doeltaalgericht’ volstaat ‘vlees’ echter niet op de plaatsen waar *sarx* doelt op het lichamelijke aspect van het menselijk bestaan, eventueel in negatieve zin.

Johannes 1:14a

Een van de bekendste plaatsen waarin *sarx* op een niet-alledaagse manier gebruikt wordt, is Johannes 1:14a, traditioneel vertaald met ‘Het Woord is vlees geworden en het heeft onder ons gewoond’. De hele proloog van het Johannes-evangelie is doortrokken van de tegenstelling tussen het goddelijke en de wereld, het aardse. In vers 1 wordt de *logos* (‘het Woord’) beschreven als identiek aan God. In deze *logos* was het leven, en in het leven het licht voor de mensen. Vers 9 duidt aan dat het licht naar de wereld kwam. Uit vers 10 blijkt dat de *logos* en het licht samenvallen; beide functioneren uiteraard als enigszins mystificerende verwijzingen naar Jezus.

Zonder nu al te zeer op de interpretatie van Johannes 1 in te gaan, kunnen we constateren dat er in de Johannes-proloog sprake is van een goddelijke *logos* en een goddelijk licht dat in de wereld komt. In vers 14a gaat de evangelist één stap verder. De *logos* is niet alleen in de wereld gekomen, maar is zelf *sarx* geworden en heeft onder ons verblijf gehouden.

De pointe van Johannes 1:14a is dat de *logos* een materiële vorm heeft aangenomen en daadwerkelijk deelgeworden is van de grofstoffelijke wereld waar lichamen met hun verlangens en beperkingen de dienst uitmaken. Door toe te voegen dat de *logos* onder ons mensen verblijf heeft gehouden, maakt de auteur duidelijk dat de *logos* niet zomaar een lichaam heeft aangenomen. Het gaat om een menselijk lichaam. Wellicht is een dergelijke verklaring voor de exegeet voldoende. Voor de bijbelvertaler die het woord 'vlees' in principe niet mag gebruiken in een onalledaagse betekenis is dit echter slechts het werkmateriaal waarmee hij of zij tot een vertaling kan komen.

Een vertaaloptie waarin de diverse aspecten van *sarx* goed naar voren komen, is 'Het Woord is een mens van vlees en bloed geworden.' Deze optie is bijvoorbeeld gekozen in de eerste editie van de Groot Nieuws Bijbel (1983). Een groot nadeel ervan is de breedsprakigheid. In de NBV is nadrukkelijk rekening gehouden met stijl. De Johannes-proloog wordt gekarakteriseerd door een compacte en kryptische stijl. Een breedsprakige vertaling past daarbij niet.

Een andere optie is: 'Het Woord is een lichaam geworden'. Daarmee wordt het stoffelijke aspect van *sarx* benadrukt, maar deze vertaling werkt voor de hoorder wel vervreemdend. Op deze manier wordt 'lichaam' eigenlijk niet gebruikt in het Nederlands. Uiteindelijk is in de NBV gekozen voor 'Het Woord is mens geworden en heeft bij ons gewoond'. Hiermee wordt recht gedaan aan Johannes' voorstelling van Jezus als degene die Gods werkelijkheid, Gods spreken en handelen, in menselijke verschijning onder de mensen vertegenwoordigt. Door deze keuze blijft het aspect van materie versus geest dat ook meespeelt misschien iets ondervertaald, hoewel het naar mijn idee voor degenen die de hele proloog in vertaling lezen wel duidelijk zal zijn.

Een mogelijke tegenwerping tegen deze keuze is dat het verschil tussen *anthrôpos* en *sarx* in het Nederlands niet meer duidelijk is. *Anthrôpos* wordt bijvoorbeeld in Johannes 1:6 gebruikt om Johannes de Doper aan te duiden. Als de evangelist had willen zeggen dat het Woord *mens* was geworden, had hij toch *anthrôpos* kunnen gebruiken? In zijn Johannes-commentaar betoogt C.K. Barrett dat het contrast tussen de *logos* als God in vers 1 en de situatie waarin de *logos* volgens vers 14 verkeert, met *sarx* scherper naar voren komt dan wanneer *anthrôpos* gebruikt was, hoewel

feitelijk nagenoeg hetzelfde bedoeld is.⁴ Die nuance is echter, bij gebrek aan equivalenten, in het Nederlands moeilijk uit te drukken.⁵

Johannes 1:12-13

Een andere mogelijke tegenwerping is dat de vertaling geen recht doet aan het verband dat er op woordniveau is tussen 1:13 en 1:14. In 1:13 wordt namelijk ook *sarx* gebruikt. In vers 12 gaat het over diegenen die de *logos* ontvangen en in zijn naam geloven. Zij mogen zich ‘kinderen van God’ noemen. Wat dat betekent, wordt in vers 13 toegelicht. Kinderen van God worden volgens dat vers op een bepaalde manier geboren. Er worden vier voorzetselvoorwerpen gebruikt om het geboren worden nader te definiëren. Drie ervan worden gebruikt in combinatie met een ontkenning, bij wijze van contrast met het laatste zinsdeel: kinderen van God ‘zijn geboren uit God’.

De drie negatieve voorzetselvoorwerpen luiden in de NBG-vertaling 1951: ‘niet uit bloed, noch uit de wil des vlezes, noch uit de wil eens mans’. Er kleeft een aantal interpretatieproblemen aan deze drie zinsdelen. In de vertaling ‘niet uit bloed’ is niet hoorbaar dat *haima* hier in het meervoud gebruikt wordt. Daarvoor worden verschillende verklaringen gegeven, die overigens allemaal gemeen hebben dat het gaat om geboren worden op de menselijke wijze.⁶

Zowel het tweede als het derde voorzetselvoorwerp begint met *ek thelêmatos*. De ‘wil van het vlees’ staat naast de ‘wil van een man’. Elders in het Nieuwe Testament komt de uitdrukking ‘wil van het vlees’ nogmaals voor als algemene aanduiding in een beschrijving van de overtredingen die mensen van nature maken, en wordt daar gecontrasteerd met de goddelijke wil.⁷ In Johannes 1:13 wordt echter uit de directe context duidelijk dat de uitdrukking hier specifiek gebruikt is. Het gaat hier om de aardse verwekking en geboorte van mensen. ‘De wil van het vlees’ en ‘de wil van de man’ duiden op seksuele verlangens. Elders in het Nieuwe Testament en in contemporaine Joodse en Griekse bronnen worden seksuele verlangens soms ook tot de zondige verlangens en beperkingen van het lichamelijke bestaan van de mens gerekend. Misschien klinkt dat in Johannes 1:13 mee, misschien niet, maar de focus ligt op de concrete geboorte van een stoffelijk mens tegenover de ‘geestelijke’ geboorte van de gelovige uit God.⁸

De bijbelvertaler moet ook in vers 13 een oplossing zoeken die zowel recht doet aan de bedoeling van de evangelist als aan de ontvangende taal van de vertaling. In de NBV is gekozen voor: ‘Zij zijn niet op natuurlijke wijze geboren, niet uit lichamenlijk verlangen of uit de wil van een man, maar uit God.’ Met ‘lichamelijk verlangen’ worden de verschillende betekenisaspecten van *thelêma sarkos* mijns inziens goed weergegeven.

Het is echter onmogelijk om naast het recht doen aan de betekenisaspecten van *sarx* ook het woordverband met 1:14 in vertaling weer te geven.

In dit geval lijkt me echter dat het verband tussen de verzen veel meer op conceptueel niveau ligt dan op woordniveau. Diegenen die Jezus ontvangen en op de juiste wijze in hem geloven, mogen zich kinderen van God noemen. Zij zijn geboren op een niet-aardse wijze, uit God. Dat was mogelijk omdat Jezus, de *logos*, zelf mens geworden is, voluit deel van de stoffelijke, aardse wereld. En dat verband lijkt mij in de NBV-vertaling van Johannes 1:12-14 goed navolgbaar:

‘Wie hem wel ontvingen en in zijn naam geloven, heeft hij het voorrecht gegeven om kinderen van God te worden. Zij zijn niet op natuurlijke wijze geboren, niet uit lichamelijk verlangen of uit de wil van een man, maar uit God.

Het Woord is mens geworden en heeft bij ons gewoond, vol van goedheid en waarheid, en wij hebben zijn grootheid gezien, de grootheid van de enige Zoon van de Vader.’

Dr. R. Buitenwerf is hoofd van de afdeling Vertalen en Uitgeven van het Nederlands Bijbelgenootschap

Voetnoten

- 1 Zie L. de Vries, ‘Functies en filters in De Nieuwe Bijbelvertaling’ in: R. Buitenwerf (e.a., red.), *Ambacht en wetenschap. Elf wetenschappers over De Nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen 2006, p. 27-40.
- 2 Het woord *sarx* wordt slechts zelden voor vlees als consumptiemiddel gebruikt; daarvoor kent het Grieks het woord *kreas*.
- 3 In spreken toegeschreven aan de filosoof Epicurus (ca. 340-270 v. Chr) staat bijvoorbeeld ‘De *sarx* (het vlees) roept dat het niet hongerig wil zijn, niet dorstig, niet koud. Want wie deze dingen heeft, en goede hoop heeft ze te houden, kan zelfs gelukkiger zijn dan Zeus.’ (*Sententiae* 33). Met andere woorden, het vlees, het lichaam zoekt naar bevrediging van aardse zaken. Op zich klinkt in deze uitspraak nog geen waardering van het vlees mee. Maar Epicurus zegt ook: ‘Niet de buik is onverzadigbaar, maar de leugen dat de buik nooit vol is’ (*Sententiae* 59). Met andere woorden: het zou eigenlijk niet alleen maar om de zaken moeten gaan die het lichaam belangrijk vindt.

-
- 4 C.K. Barrett, *The Gospel according to St John. An Introduction with Commentary and Notes on the Greek Text*, London 19962, p. 164-165.
- 5 In de NBV is *anthrôpos* in 1:6 niet met 'mens' vertaald, maar met 'iemand'. *Anthrôpos* kan met 'mens', 'man' of 'iemand' vertaald worden. Ook op andere plaatsen in Johannes is voor 'iemand' gekozen (Johannes 3:4, 5:5, 9:11), omdat dit goed past in het eenvoudige taalregister van het boek. Zo is bovendien in hoofdstuk 1 nog een verschil te zien tussen de vertaling van *anthrôpos* en *sarx* in 1:14. Zie ook de toelichting bij Johannes 1 op www.voederbak.nl.
- 6 De frase kan een semitisme zijn - het meervoud *damim* wordt in het Hebreeuws een enkele keer gebruikt om geboortebloed aan te duiden (Ezechiël 16:6, 9). Een andere verklaring is dat het meervoud *haimata* in het klassiek Grieks soms 'schepselen' aanduidt, en dat met *ek haimatôn* hier 'geboren worden uit mensen' bedoeld is. Een enkele commentator noemt ook de mogelijkheid dat *haimata* een antieke voorstelling over de conceptie weerspiegelt: bloed werd soms gezien als het medium waarmee conceptie plaatsvond; het meervoud zou dan duiden op het bloed van mannen en vrouwen.
- 7 Ook in Efeziërs 2:3 komt de term *thelêma sarkos* voor, in een rij van overtredingen en zonden. Daar staat het verkeren in de *epithumiai tês sarkos*, de 'begeerten van het vlees', naast het doen van de *thelêmata tês sarkos* 'de wil van het vlees'. Uit Efeziërs 2:10 blijkt dat deze activiteiten staan tegenover het doen van de goede werken die God mogelijk heeft gemaakt voor diegenen die opgestaan zijn in Jezus Christus. Het gaat dus om de wil van het lichaam, van de zondige natuur van de mens, die tegenover de goddelijke wil staat.
- 8 Vergelijk Johannes 3:5-6: 'Jezus antwoordde: "Waarachtig, ik verzeker u: niemand kan het koninkrijk van God binnengaan, tenzij hij geboren wordt uit water en geest. Wat geboren is uit een mens is menselijk, en wat geboren is uit de Geest is geestelijk."'

David en Goliath, Oud en Nieuw Testament.

Platen naar Julius Schnorr von Carelsfeld, Rotterdam 1875

Foto: NBG/Sandra Haverkamp

Waar komen die hyena's vandaan?

Eveline van Staalduine-Sulman

In I Samuël 17:44 en 46 staat een wederzijdse bedreiging van David en Goliath, dat de een het lijk van de ander te eten zou geven aan 'het gevogelte des hemels en aan het gedierte des velds' (NBG-vertaling 1951). Deze neutrale vertaling, waarin de vogels en de dieren niet verder benoemd worden, is een goede weergave van het Hebreeuws, waarbij verdere specificatie ook niet voorkomt. Toch heeft De Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) hier gekozen voor 'aasgieren en hyena's' (vers 46). Waar komen die dieren vandaan?

Het Hebreeuws heeft tweemaal een enkelvoud, waarbij het nietgespecificeerde dieren betreft: 'De vogel van de hemel en het dier van het veld'. Wel is er verschil tussen vers 44, waar 'het dier van het veld' vertaald zou kunnen worden, en vers 46, waar eerder aan 'het wilde dier van de aarde' gedacht moet worden. Vandaar dat de *Statenvertaling* onderscheid maakt tussen 'dieren' (44) en 'beesten' (46).

De Groot Nieuws Bijbel koos in deze verzen al voor specificatie. Wat moet een gewone Nederlandse lezer zich nu voorstellen bij gevogelte en gedierte? En was de toevoeging 'des hemels' niet overbodig bij het woord gevogelte? En de toevoeging 'des velds' bij het woord gedierte? Zo kwamen de volgende vertalingen tot stand, waarbij het onderscheid tussen de twee soorten 'dieren' nog bleef bestaan: 'dan zal ik je vlees aan de aasgieren en de roofdieren geven!' (44) en: 'Op deze dag zal ik de lijken van het Filistijnse leger aan de aasgieren en de wilde dieren geven'. 'Roofdieren' is al specifiekere dan 'dieren', terwijl 'aasgieren' het meest gespecificeerd was.

De *Nieuwe Bijbelvertaling* is nog een stap verdergegaan: 'dan maak ik jou tot aas voor de gieren en de hyena's' (44) en 'ik zal de lijken van de

Filistijnen aan de aasgieren en de hyena's ten prooi geven' (46). Het verschil tussen de twee soorten wilde beesten is weggefallen. De vraag is hoe deze vertaling tot stand kwam. Meer nog, of deze vertaling wel kan (archeologisch gezien) en of zij voordelen biedt boven een wat minder specifieke vertaling, zoals in de *Statenvertaling*.

Welke aasdieren leefden er in Israël?

De eerste vraag die beantwoord moet worden, is welke dieren in het toenmalige Israël voorkwamen die zich aan aas tegoed deden. Aasgieren en andere gieren kwamen in bijbelse tijden zeker voor, hoewel we nu niet altijd precies weten welk Hebreeuws woord voor welke roofvogel gebruikt werd. In elk geval worden ze in Leviticus 11 onder de onreine dieren geschaard. Hyena's komen in de Bijbel minder voor. In Jesaja 34:10-15 wordt Edom beschreven als een totaal verwoeste en verlaten plaats. Daar groeien doorns en distels, daar ontmoeten allerlei beesten elkaar, onder andere de hyena's. Archeologie en oude teksten duiden erop, dat beide dieren voorkwamen in het oude Israël.¹ De vertaling van de NBV is dus niet onmogelijk.

Toch is het niet de enig mogelijke specificatie. In de Bijbel komen heel wat aaseters voor. Wat de vogels betreft, zijn daar ook nog raaf- en kraaiachtigen. De raven worden in Spreuken 30:17 samen met de gieren genoemd. In Leviticus 11 staan wouwen, kraaien en raven tussen de onreine vogels. Ook deze vogels eten aas, als hen dat zo uitkomt.

Wat de wilde dieren betreft, zal een aandachtig bijbellezer eerder denken aan wilde honden. Deze honden zwierven rondom de woonplaatsen van de mensen en stonden bekend als de plaatselijke vuilnisverwerking. Alles wat eetbaar was, werd door hen verslonden. Deze dieren werden echter eerder met de stad geassocieerd dan met 'het veld'. Psalm 59:7 spreekt over mensen die als wilde honden 'rondzwerven in de stad, grommend'. Ook de vervloekingen over Jerobeam en Basa verbinden de honden met de stadse samenleving: 'Wie ... in de stad sterft, zal door de honden worden opgevreten, en wie sterft in het open veld, zal worden opgevreten door de vogels' (1 Kon. 14:11 en 16:4). Een andere aaseter, wel levend op het platteland, is de jakhals. Deze wordt genoemd in Psalm 63:11 in een soortgelijke vervloeking als David en Goliath elkaar toesnauwden.

Nadelen van De Nieuwe Bijbelvertaling

De vertaling van de NBV is dus wel mogelijk, maar het had ook 'kraaien en jakhalzen' geweest kunnen zijn. Bij elke keuze van een vertaler gaan er dingen verloren. Zo heeft ook de specificatie in *De Nieuwe Bijbelvertaling* nadelen:

- De weglating van de woorden ‘des hemels’ en ‘des velds’ heeft het nadeel dat de vrije staat van deze dieren niet meer wordt benadrukt. Er wordt niet specifiek genoemd dat het wilde beesten zijn, ongetemd en daarom in staat om rustig van het aas te eten dat op het slagveld overblijft. Dit nadeel wordt gecompenseerd door de specificatie ‘aasgier’ en ‘hyena’, waarvan iedereen weet dat het wilde dieren zijn. De specificatie ‘hond’ alleen had in deze vertaling dus niet gekund, wel ‘wilde hond’.
- De weglating van de woorden ‘des hemels’ en ‘der aarde’ heeft het nadeel dat er een merisme wegvalt, een stijlfiguur waarbij twee uitersten worden genoemd om aan te duiden dat alles daartussen ook meetelt.² Alle dieren, vanaf de hemel tot aan de aarde, worden door David en Goliath uitgenodigd om zich tegoed te doen aan het aas van hun tegenstanders.
- In de Hebreeuwse Bijbel is de vervloeking van 1 Samuël 17: 44 een standaarduitdrukking. Verschillende keren wordt op precies dezelfde manier een tegenstander psychisch vernederd. *De Nieuwe Bijbelvertaling* vertaalt deze frase echter niet op een standaardmanier. In het verhaal van David en Goliath gaat het om gieren en hyena’s, maar in Jeremia 7:33 wordt er met ‘roofvogels en wilde dieren’ vertaald. Nog minder specifiek is Psalm 79:2 met zijn ‘vogels van de hemel’ en ‘wilde dieren op aarde’. Dit gebrek aan consistentie roept de schijn op dat iedere schrijver weer een originele vloek heeft bedacht, terwijl niets minder waar is.
- De vervloeking in 1 Samuël roept bovendien de schijn op dat er vrij veel gieren en hyena’s in Palestina rondliepen, terwijl andere beesten vergeten worden. Dit is nog het minst belangrijke nadeel, omdat de fauna van het oude Israël toch niet kan worden afgeleid uit het aantal beesten dat in de bijbelteksten wordt genoemd.

Voordelen van De Nieuwe Bijbelvertaling

Voordelen zijn er ook te noemen. Deze liggen vooral in het moderne levensgevoel en in de manier waarop hier het verhaal is opgebouwd:

- De dieren die in de NBV genoemd worden, zijn specifiek en dus beter voor te stellen. Je ziet de gieren al rondcirkelen, je hoort de hyena’s al lachen, terwijl de tegenstander nog op zijn benen staat. Dit is een voordeel in de huidige visuele cultuur, al staat het haaks op de algemeenheid van de Hebreeuwse tekst.

-
- De keuze voor ‘gier’ en ‘hyena’ – boven bijvoorbeeld ‘kraai’ en ‘jakhals’ – sluit zeer goed aan bij de huidige beeldcultuur, verweven met films en stripboeken. De gieren kennen we uit de stripverhalen van *Lucky Luke* en Westernfilms: beesten die al boven de plek cirkelen, waar het duel nog moet plaatsvinden. De lelijke nekken en de grote ogen lijken begeerte uit te stralen. De hyena’s werden bekend door de vele natuurfilms. Onsterfelijk werden ze door de Walt Disney-studio’s in de films van de *Lion King*. En ook deze dieren vallen op door hun lelijkheid en hun kwaadaardige gelach, alsof hun slachtoffer nog na zijn dood belachelijk wordt gemaakt. In onze beeldcultuur staat het opgegeten worden door deze twee diersoorten voor het meest vernederende einde dat we kunnen bedenken.

Conclusie

Strikt genomen is de vertaling ‘aasgieren en hyena’s’ in 1 Samuël 17 een vreemde weergave van de Hebreeuwse woorden. Het algemene van de uitdrukking wordt hiermee tenietgedaan en de wijsheid van het gebaar om de tegenstander aan alle wilde dieren – in de hemel en op de aarde – te voederen, gaat verloren. Toch is er met deze specificatie ook veel gewonnen. De huidige lezer, opgegroeid met films, stripverhalen en animatie, ziet de scène opeens voor zich. De lelijke gier en de kwijlende hyena storten zich op de tegenstander na diens dood. Op deze manier geven de specificaties in de NBV niet alleen de toekomstige dood van de tegenstander aan, maar ook de afschuw en de vernedering die daarin liggen. Opgegeten worden is erg, maar opgegeten worden door aasgieren of hyena’s is wel het afschuwelijkste dat een krijger kan overkomen. En die afschuw is precies wat David en Goliat willen overbrengen op hun tegenstander: je bent voor mij niet meer dan aas voor de wilde beesten.

Dr. E. van Staalduine-Sulman is postdoc onderzoeker Targumproject aan de Theologische Universiteit Kampen (PKN)

Voetnoten

- 1 Zie bijvoorbeeld *Fauna and Flora of the Bible* (Helps for Translators, 11), uitgegeven door de United Bible Societies in 1972. Zie ook D.N. Freedman e.a. (eds.), *Anchor Bible Dictionary*, Vol. 6 (New York: Doubleday, 1993), onder het lemma ‘Zoology’.
- 2 Bekende merismen zijn ‘van groot tot klein’ en ‘van Dan tot Berseba’.

De bijbel van Jacob van Liesvelt

Anne Jaap van den Berg

Het Nederlands Bijbelgenootschap heeft de beschikking over een bibliotheek, waarin een ruime collectie bijbels opgenomen is. Deze collectie bestaat uit bijbels in het Nederlands en in verschillende andere talen. Prioriteit in de collectievorming hebben de Nederlandstalige bijbels. De bibliotheek streeft ernaar de vindplaats te zijn van Nederlandstalige bijbels, oud en nieuw, groot en klein. De collectie bevat ook een behoorlijke hoeveelheid prentbijbels en geïllustreerde bijbels. Wat betreft de niet-Nederlandse talen zijn voorhanden de voornaamste edities van de Europese landen en verschillende uitgaven uit andere werelddelen, waaronder een grote verzameling Indonesische uitgaven.

In deze rubriek zal telkens een interessante bijbeluitgave besproken worden. Dat kan een bijzondere oude bijbel zijn, een prentbijbel of een meer moderne bijbel die speciale toelichting verdient. De eerste bijbeluitgave die ik in deze rubriek aan de orde wil stellen, is de Liesveltbijbel.

Complete bijbel

In 1526 verscheen in de Nederlanden voor het eerst een complete bijbelvertaling, gedrukt door Jacob van Liesvelt te Antwerpen. Een volledige bijbeluitgave was nieuw in die tijd. In de jaren daarvoor waren, zowel in handschrift als in druk, wel gedeelten van de Bijbel, zoals de Psalmen en het Nieuwe Testament, verschenen, maar een complete vertaling in het Nederlands was tot 1526 niet voorhanden. Ook de Delftse bijbel uit 1477, het eerste met losse letters in de Nederlandse taal gedrukte boek, omvatte niet de gehele bijbeltekst: de Psalmen en het Nieuwe Testament waren daarin niet opgenomen.

Titelpagina, Liesveltbijbel, Antwerpen 1542

Foto: NBG/Sandra Haverman

Gebaseerd op Luther

Een ander bijzonder aspect van de Liesveltbijbel is dat het de eerste reformatorische bijbelvertaling in de Nederlanden was. De tekst van het Nieuwe Testament berust geheel op de vertaling van Luther, voor het Oude Testament werd in de eerste druk ook nog gebruikgemaakt van de Vulgata en andere bronnen. In 1522 was het Nieuwe Testament in de vertaling van Luther verschenen, het Oude Testament volgde in gedeelten en werd uiteindelijk in 1534 voltooid. Van Liesvelt volgde in de verschillende drukken de vertalingen van Luther die beschikbaar waren.

Uitgaven

Van de Liesveltbijbel verschenen zes uitgaven - de laatste in 1542. De tekst van de uitgave van 1535 is geheel op grond van Luthers vertaling samengesteld.

De uitgaven zijn in groot folio, de tekst is gezet in twee kolommen, waarbij ieder hoofdstuk is ingedeeld in vijf gedeelten aangegeven door de letters A tot en met G. Versindeling kende men nog niet, die werd rond 1560 in Nederlandse vertalingen ingevoerd. In de bijbel zijn vele houtsnееgravures opgenomen, die door Jan Swart gekopieerd zijn van de illustraties uit de oorspronkelijke Duitse uitgave van Luthers vertaling. De vele opeenvolgende drukken laten al zien dat er onder de aanhangers van de Hervorming grote behoefte bestond om de Bijbel zelf of in bijeenkomsten met gelijkgezinden te lezen. Nu was eindelijk de Bijbel beschikbaar voor een ruimere kring dan alleen enkele bevoorrechten. Bij de hervormingsgezinden had deze bijbel lange tijd een bijzondere positie. Over deze vertaling schreef de gereformeerde leider Abraham Kuyper enkele eeuwen later:

Die bijbel is het over wiens bladen onze vaders hunne tranen geweend, hunne bange zuchten geslaakt hebben; hij was de schuw verholen vriend hunner eenzame uren, het gouden kleinood, waarvoor goed en bloed werd veil geboden, en dat die wondere kracht wist in te storten, die het sterven van den martelaarsdood met fieren moed braveren deed.

Steeds reformatorischer

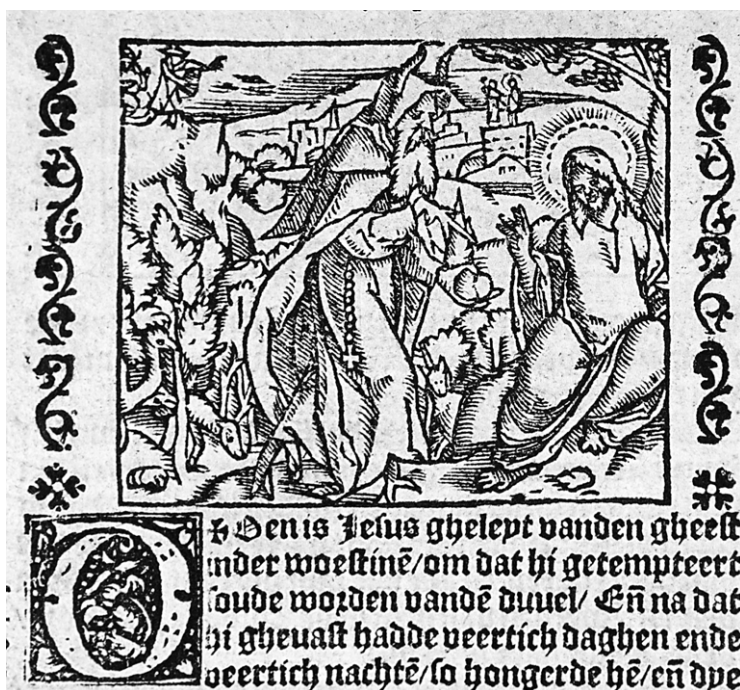
De verschillende uitgaven van Van Liesvelt kregen geleidelijk aan steeds meer een reformatorisch karakter. Al de titelpagina van de eerste druk, die eenvoudig luidt: *Dat oude ende dat nieuwe testament*, bevat door middel van bijbelteksten een pleidooi voor lezing van de bijbel in de volkstaal. Onder meer is de tekst van Deuteronomium 6:6-7 opgenomen, waarin staat: 'Ende dese woorden die ick u ghebiede suldy ter herten nemen, ende ghi sultse uwen kinderen vertellen, ende daer af spreken als ghi in uw huys

sidt ofte opten weghe gaet'. De verticale tekstblokken geven onder andere de zendingsopdracht van Matteüs 16:15 (bedoeld wordt: Marcus) en de tekst uit 2 Johannes 10 waarin gewaarschuwd wordt tegen dwaalleraren. In de eerste druk zijn slechts enkele kanttekeningen opgenomen, die een gelijklopende bijbelplaats vermelden. Vanaf de tweede druk uit 1532 kwam boven de hoofdstukken een korte inhoudsopgave te staan, er werden in de marge tijdrekenkundige aantekeningen geplaatst en het aantal kanttekeningen nam toe. Ook was de titel gewijzigd. Daarvan luidde het begin nu: *Den Bibel, met grooter neersticeyt gecorrigeert, ende op die canten gheset den Ouderdom der Werelt*. Vanaf deze tweede druk is op de titelpagina afgedrukt dat de bijbel uitgegeven was *cum gratia et privilegio*, een goedkeuring door het stadsbestuur van Antwerpen die de uitgever in elke druk herhaald heeft. De inquisitie heeft deze goedkeuring niet erkend. In de uitgave van 1535 werd een uittreksel van Luthers voorrede op het Oude Testament opgenomen.

Arrestatie en veroordeling

Hoewel vanaf 1536 het verbranden van uitgaven van Van Liesvelt beloond werd en de drukker al een enkele keer met justitie in aanraking was gekomen, zou het tot 1545 duren eer hij opnieuw vervolgd werd. Aanleiding was de editie van 1542. Daarin komt het reformatorische karakter het meest tot uiting. In de slotwoorden van de titel worden nieuwe kanttekeningen aangekondigd: *met noch sommige schoone verclaringen op dye canten, dye op dander noyt geweest en syn*. Inderdaad is een aantal nieuwe kanttekeningen opgenomen, waarvan de inhoud ontleend is aan die van Luther. Zo staat er bij Matteüs 7:16: 'Bydenhonden ende den verckens verstaetmen die vianden des woorts Gods' en bij Johannes 5:25 is aangetekend: 'stemme des Soons Goods hooren, dats sijn wordt int herte ontfanghen ende dat ghelooven en daerdoor levendich worden inden geest'. Zeker aanstootgevend waren ook de kanttekeningen bij Kolossenzen 1:2: 'genade dats vergevinge der sonden door Christum, vrede dat is dat in ons te weten is dat wi seker gheloven door Christum salich te zijn' en naast 1 Petrus 2:5 staat: 'opten steen ghetimmert syn, is alle onse hope setten op christum alleen'. Dergelijke uitspraken waren ook opgenomen in het register dat voorin de bijbel geplaatst was, waarin de belangrijkste onderwerpen die behandeld worden kort omschreven worden. Daar treft men opmerkingen als 'evangelische predicanen moeten fabulen schouwen' en 'sonde wert alleen van gode vergeven door Christum'. Dergelijke zaken ontging de inquisitie niet en Van Liesvelt werd in 1545 gearresteerd. De aanklacht was op grond van de kanttekening waarin hij gezegd had 'dat de salicheyt der menschen alleen comt door Jesum Christum'. Van Liesvelt beriep zich tevergeefs op het

hem verleende privilege en hij kon de rechtbank niet van zijn onschuld overtuigen. Hij werd ter dood veroordeeld op 27 november 1545, een vonnis dat de volgende dag voltrokken werd. De processtukken laten zien dat hij alleen wegens de kanttelingen onthoofd is en niet zoals men wel heeft verondersteld wegens een illustratie bij Matteüs 4:3 over de verzoeking van Christus in de woestijn, waarop de duivel afgebeeld wordt in monnikspij met een rozenkrans om zijn middel. Deze afbeelding is ook te vinden in een rooms-katholieke bijbeluitgave uit 1560. Bovendien bevat hij geen aanval op de leer van de kerk, maar verwijst hij veeleer naar het spreekwoord over de wolf gehuld in schaapskleren.

Afbeelding bij Matteüs 4:3, Liesveltbijbel, Antwerpen 1542

Foto: NBG/Sandra Haverman

In 1546 stond de Liesveltbijbel genoemd op de dan voor het eerst in het Nederlands verschenen index van verboden boeken. Van de boeken op deze index bevatte de meerderheid - 30 van de 37 - bijbeltekst ontleend aan de vertaling van Luther. De overige verboden edities waren uitgaven van het Nieuwe Testament die teruggingen op de Nederlandse vertaling van het Nieuwe Testament van Erasmus.

Martelaar?

Jacob van Liesvelt is in de loop der tijd als een martelaar van de Reformatie beschouwd, maar het is de vraag of dat terecht is. Bij hem waren ook anti-reformatorische uitgaven verschenen en in 1540 drukte hij zelfs een plakkaat tegen ketterij. Het valt op dat niet, zoals bij ketteren gebruik was, het leven van Van Liesvelt op de brandstapel zijn einde vond, maar dat hij, zoals bij een burgerlijk vergrijp, onthoofd werd. Hoewel bij hem vermoedelijk zakelijke motieven de boventoon voerden, blijkt uit zijn uitgaven, waar toch moed voor nodig was, zeker sympathie voor de zaak der Hervorming. In elk geval heeft zijn optreden, hoezeer hij ook bij de rechtbank getuigde nooit de rooms-katholieke godsdienst te hebben willen schaden, ertoe bijgedragen dat velen de Bijbel konden lezen. Van zijn bijbel, die onder de hervormden lange tijd in ere gehouden werd, is nog een aantal nadrukken verschenen. De laatste verscheen in Amsterdam en in Hoorn in 1629, toen onder gereformeerden en lutheranen al lang nieuwe vertalingen ingeburgerd waren.

Exemplaren in NBG-bibliotheek

Van de uitgaven van Van Liesvelt bezit de bibliotheek van het Nederlands Bijbelgenootschap de zesde druk uit 1542. Het is een fraai exemplaar, in de originele perkamenten band, met vele houtgravures. Voorts bezit de bibliotheek enkele nadrukken: de Emdense drukken uit 1562 en 1564 en de Leidse editie van Jan Claesz. van Dorp uit 1596. Enkele Nieuwe Testamenten zijn afzonderlijk uitgegeven, zowel door Van Liesvelt zelf als na zijn dood door anderen. De bibliotheek bezit één exemplaar dat door Goris Hendriksz. in 1566 te Vianen gedrukt is – een zeldzame uitgave. Dit boekje kon daar in 1566 openlijk uitgegeven worden, omdat de vrijstad Vianen beheerd werd door Hendrik van Brederode die – hij was getrouwd met een lutherse vrouw – de zaak van de Reformatie aanhing.

Dr. A.J. van den Berg is hoofd bibliotheek, archief en documentatie van het Nederlands Bijbelgenootschap

Geraadpleegde literatuur:

C.C. de Bruin, *De Statenbijbel en zijn voorgangers. Nederlandse bijbelvertalingen vanaf de Reformatie tot 1637*, bewerkt door F.G.M. Broeyer, Haarlem-Brussel 1993.

Wilco C. Poortman, *Bijbel en prent. Deel I. Boekzaal van de Nederlandse Bijbels*, 's-Gravenhage 1983.

August den Hollander, *Verboden bijbels. Bijbelcensuur in de Nederlanden in de eerste helft van de zestiende eeuw*, Amsterdam 2002 (inaugurele rede UvA).

De Jongerenbijbel

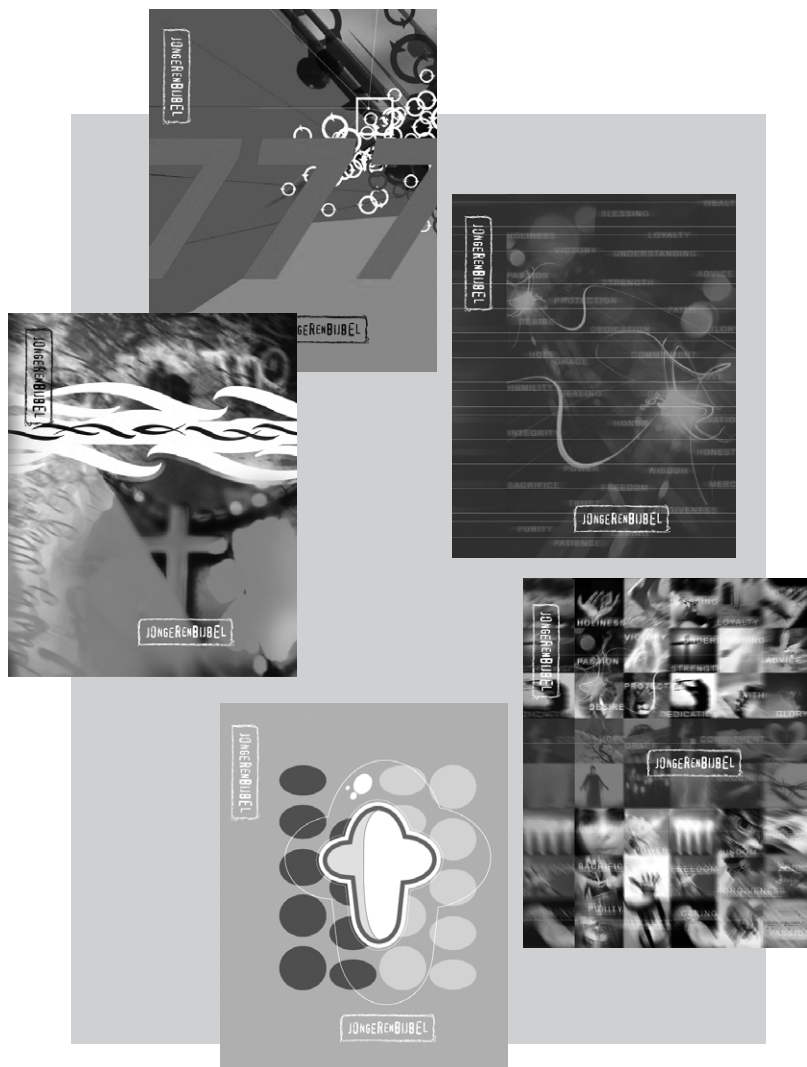
Een interview over de totstandkoming

Tineke Drieënhuizen

Drieënhalf jaar geleden werd de laatste hand gelegd aan *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV). Kosten noch moeite zijn gespaard om het Nederlandse taalgebied te voorzien van een mooie betrouwbare eigentijdse vertaling. Niet alleen het vertaalwerk is met alle zorg omringd, ook zijn bergen verzet om de Bijbel onder de aandacht van het publiek te brengen. Dat die laatste inspanning niet beperkt bleef tot de gelederen van het Nederlands Bijbelgenootschap, blijkt uit het besluit een jongerenbijbel te maken. Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en EO-Ronduit werkten hard om samen met Uitgeverij Jongbloed dit initiatief te realiseren. In dit interview spreken Peter Booij (oudtestamenticus en redacteur bijbelvertalingen bij het NBG) en Frank van der Velde (producer/presentator EO-Ronduit en hoofdredacteur van de *Jongerenbijbel*) over hun betrokkenheid bij het project.

- Wie kwam er op het idee om de Jongerenbijbel te maken?

Frank: ‘De aanleiding voor het maken van de *Jongerenbijbel* was de verschijning van de NBV. De EO zag hierin een kans om jongeren (weer) in contact te brengen met de Bijbel. Veel jongeren lezen *Het Boek*, maar wij vinden het heel belangrijk dat zij leren om een echte vertaling van de Bijbel uit de brontekst te lezen. De NBV was een mooie stap in de goede richting om jongeren een bijbel aan te kunnen bieden die zij goed kunnen begrijpen. Toch zouden wij nog een stap verder willen gaan. Zelfs de NBV is niet altijd makkelijk of begrijpelijk. In het buitenland bestaan er bijbeluitgaven die speciaal gericht zijn op jongeren. Toen het NBG ons dan ook vroeg om na te denken over manieren waarop wij samen iets konden doen om de NBV voor jongeren aantrekkelijk te maken, was de keuze snel gemaakt. Om te zorgen dat jongeren echt iets met de Bijbel krijgen, moet je ze een jongerenbijbel aanbieden.’

De vijf verschillende covers van de Jongerenbijbel
Ontwerp: Adré Veen

Peter: ‘De *Jongerenbijbel* is dus een bijbel met de tekst van de NBV. Deze tekst is gelijk aan die uit de laatste uitgave van de standaardeditie. Dat wil zeggen dat alle correcties die tussen oktober 2004 en nu zijn doorgevoerd, ook in de uitgave van de *Jongerenbijbel* zijn verwerkt.’

- *Wat maakt de Jongerenbijbel uniek?*

Peter: ‘Het verschil tussen de andere uitgaven van de NBV en de *Jongerenbijbel* zit in het materiaal dat aan de bijbeltekst is toegevoegd. Er zijn voor deze uitgave aantekeningen bij de bijbeltekst geschreven met het doel de Bijbel toegankelijk te maken. De Bijbel is een oud boek, dat is ontstaan in een andere cultuur. Er komen veel gebruiken en gewoonten in de Bijbel voor die wij in onze tijd en cultuur niet direct begrijpen. In de *Jongerenbijbel* staan vier soorten toelichtingen in kaders tussen de bijbeltekst. In de eerste plaats zijn er de “eye-openers”. Deze categorie toelichtingen is zuiver informatief. Er wordt uitleg gegeven over de bijbelse tijd en cultuur. Er is bijvoorbeeld een toelichting over de vraag wat “besnijdenis” nu eigenlijk is. Een tweede soort kadertekst draagt de naam “Aan de slag”. Hierin worden vragen gesteld die voor het dagelijkse leven van de jongeren relevant kunnen zijn. Het is niet de bedoeling dat in deze stukjes pasklare antwoorden gegeven worden. Die moeten de jongeren zelf zoeken. Toch heeft deze categorie toelichtingen voor de meeste discussie gezorgd, omdat hier een duidelijk verband wordt gelegd tussen de bijbeltekst en het leven van jongeren in deze tijd.’

Frank: ‘Die discussie laat zien dat de samenwerking tussen verschillende christelijke organisaties niet altijd even makkelijk is. Toch hebben we steeds een oplossing voor moeilijke vraagstukken gevonden en zijn we in de loop van de jaren een echt team geworden.

Naast de twee categorieën die Peter net genoemd heeft, staan er in de *Jongerenbijbel* nog twee andere soorten kaderteksten. In “beloofd = beloofd” worden de beloften van God beschreven en ook de betekenis daarvan voor de tijd van nu. En ten slotte is er de categorie “eerlijk = eerlijk”, waarin geprobeerd wordt aan te geven wat je kunt doen met confronterende bijbelgedeelten.’

Peter: ‘Maar er is nog meer. Aan het begin van elk bijbelboek staat een inleiding waarin algemene vragen over het boek behandeld worden. Daar komen bijvoorbeeld vragen aan de orde over het ontstaan van een boek, over de auteur of de tijd waarin het boek geschreven is. Daarnaast staan er ook steeds themapagina’s bij een bijbelboek, waarop een thema wordt besproken dat relevant is voor jongeren en dat bij het specifieke boek past. Bij de Psalmen is het thema muziek uitgewerkt en bij Job komt de vraag van het lijden aan de orde.’

Frank: ‘De *Jongerenbijbel* bevat ook bijlagen met daarin een beschrijving

van bijvoorbeeld offers, bijbelse feesten of munteenheden. In de tekst zelf staan steeds kleine icoontjes die naar de bijlagen verwijzen. Verder heeft de *Jongerenbijbel* veel bijschrijfruimte en is het de eerste uitgave van de NBV met tekstverwijzingen.’

- *Hoe hebben jullie de schrijvers voor de toelichtingen gevonden en wat was hun opdracht?*

Frank: ‘We hebben aan jongerenorganisaties gevraagd een schrijver te leveren. Deze schrijvers moesten theologisch onderlegd zijn, maar natuurlijk ook feeling hebben met jongeren.’

Peter: ‘Elke nieuwe schrijver moest eerst vijf hoofdstukken van een bijbelboek bewerken voor de *Jongerenbijbel*. Zijn of haar werk werd dan onder andere beoordeeld op taalgebruik. Samen met collega’s op de afdeling Vertalen en Uitgeven van het NBG heb ik advies uitgebracht over het werk van de auteurs. Het was belangrijk dat de teksten niet te moeilijk waren. Ook mochten ze niet gebaseerd zijn op veronderstelde (theologische) voorkennis. Uiteindelijk bleven er ongeveer vijftientig schrijvers over die konden gaan meewerken aan het project.’

Frank: ‘Van tevoren is steeds duidelijk gemaakt dat de schrijvers samen aan een project werken en dat het de bedoeling van het project is dat de jongeren zelf de Bijbel gaan lezen. Dat betekent dat de auteurs soms compromissen moesten sluiten over de inhoud van hun teksten. De teksten moesten de jongeren prikkelen om zelf na te gaan denken over de Bijbel, discussies moesten niet in de *Jongerenbijbel* beslist worden. De meningen moesten open blijven en zo ruimte geven aan jongeren om hun eigen standpunt in te nemen.’

Peter: ‘Dat is een punt van voortdurende aandacht geweest. In alle toelichtingen en teksten rondom de bijbeltekst moet de Bijbel zelf aan het woord blijven. Toepassingen moeten open gehouden worden. Het gebeurde wel eens dat een bijbeltekst becommentarieerd werd vanuit een bepaalde boodschap zonder te letten op het eigen karakter van de tekst. Het Oude Testament werd dan bijvoorbeeld veel te snel in verband gebracht met het Nieuwe Testament of met Jezus. Hoewel die verbanden tussen het Oude en Nieuwe Testament wel bestaan, moet het Oude Testament wel de gelegenheid krijgen zijn eigen boodschap over te dragen. Een ander punt is ook wel geweest dat het Nieuwe Testament op één lijn werd gesteld met het moderne christendom of de theologie van deze tijd. Die stap kan niet zo snel gezet worden; in de aantekeningen moet een bepaalde afstand tot de tekst gehouden worden. Op deze punten hebben wij de schrijvers dan ook bijgestuurd.’

- *Hoe weet je nu zeker dat de teksten de doelgroep ook aanspreken?*

Frank: ‘Allereerst hebben we een onderzoek gedaan naar de vragen en eisen die jongeren aan een bijbel stellen. Wat hebben jongeren echt nodig en wat vinden zij belangrijk bij het lezen van de Bijbel? Het uiteindelijke product moet natuurlijk wel gebruikt gaan worden door jongeren, bovendien moet het voor hen ook wel een echte Bijbel zijn. We hebben deze vragen voorgelegd aan vijfendertig jongeren. Daarnaast hebben we ook vijftientwintig jongerenorganisaties (waarvan je een uitgebreide lijst vindt op de website www.jongerenbijbel.nl) benaderd om te vragen wat voor informatie bij de Bijbel zij in hun werk met jongeren nodig hebben. Op deze manier wilden we ervoor zorgen dat de informatie werd toegespitst op de leefwereld van jongeren. Bovendien werd door de betrokkenheid van zoveel verschillende en soms uiteenlopende instanties het hele project gedragen door mensen met een brede kerkelijke achtergrond. Je zou kunnen zeggen dat de samenwerking tussen al die verschillende jongerenorganisaties uniek is.

Behalve de schrijvers werkten er ook “meeleesgroepen” mee aan de *Jongerenbijbel*. Er waren twee verschillende groepen. De eerste groep bestond uit theologen van verschillende signatuur. Ook hierdoor werd een breed kerkelijk draagvlak voor de *Jongerenbijbel* gewaarborgd. Een tweede onmisbare groep bestond natuurlijk uit de jongeren zelf. Uit deze groep kwam het advies ook beeldmateriaal te gebruiken en te zorgen voor veel ruimte om zelf aantekeningen te kunnen maken. De jongeren kwamen ook met het idee om een verwisselbare cover voor de Bijbel te ontwerpen. Net zoals je voor je mobieltje steeds een ander front kunt kiezen, kun je voor de *Jongerenbijbel* ook kiezen uit vijf verschillende covers. En als daar nog niets van je gading bij is, dan kun je vanaf het najaar ook zelf een cover ontwerpen via de website. Naast deze adviezen hebben de jongeren ook steeds aangegeven dat de *Jongerenbijbel* met al zijn bijzonderheden toch wel een echte bijbel moest blijven.’

- *Staat alles wat je over de Bijbel moet weten in de Jongerenbijbel?*

Peter: ‘De toelichtingen in de *Jongerenbijbel* bieden hulp bij het lezen van de Bijbel, zodat je niet vastloopt in zaken die vreemd of onbekend zijn. Maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat de informatie bij de *Jongerenbijbel* onuitputtelijk is. Er zijn bijvoorbeeld teksten geweest die niet goed geplaatst konden worden door de vormgever, omdat ze te lang waren. Ik heb in overleg met Frank die teksten ingekort of laten vervallen.’

Frank: ‘Er is natuurlijk veel meer informatie te geven over de Bijbel. Daarom zien we de *Jongerenbijbel* eigenlijk een beetje als een begin. Vanaf 17 juni zal de website ingericht zijn als een plaats waar je nog veel meer

informatie kunt vinden. Tot die tijd is de site vooral gericht op de promotie van de *Jongerenbijbel*. Maar vanaf het moment dat de Bijbel uitgegeven is, gaan we daar ook achtergrondinformatie plaatsen. Het voordeel van internet is dat je de hoeveelheid informatie steeds kunt laten groeien en vernieuwen. Op de website kunnen we dan zorgen voor verdieping van de *Jongerenbijbel*.’

- *Kunnen jullie iets vertellen over de werkwijze en planning?*

Frank: ‘De planning was strak, heel strak. Maar daardoor gaf het ook extra voldoening als we op een dag de deadline weer hadden gehaald. Het schrijven aan het toelichtende materiaal is begonnen in 2003, maar het is de laatste maanden in een stroomversnelling gekomen.’

Peter: ‘Als een schrijver de kopij had ingeleverd, werden die teksten inhoudelijk getoetst. Ik deed dat samen met collega’s van de afdeling Vertalen en Uitgeven van het NBG. We hadden afspraken gemaakt zodat we de commentaren bij de bijbeltekst consistent en gelijkwaardiger konden maken. We hebben gekeken of de opmerkingen niet veel te ver van de tekst af stonden en of ze in lijn waren met de NBV. In teksten die te lang waren, moest worden geknipt. Natuurlijk probeerden we ook alle foutjes uit de tekst te halen.’

Frank: ‘Na de toetsing kwamen de teksten weer terug bij de hoofdredactie die de opmerkingen vanuit het NBG verwerkte. Wij moesten er goed op letten dat het taalgebruik de jongeren zou aanspreken. Er ontstonden wel eens meningsverschillen over de aard van de opmerkingen, maar we zijn daar altijd goed uitgekomen. De teksten konden nu gelezen worden door de meeleesgroepen van theologen en jongeren. Hun opmerkingen werden ook weer door de hoofdredactie verwerkt. Ondertussen zorgde de hoofdredactie ook voor foto’s en andere illustraties. Deze bijbel is zeer beeldrijk, zonder dat de balans daarin doorgeslagen is, mede omdat de jongeren daar zelf om hebben gevraagd. Ze zeiden letterlijk: “Plaatjes prima, maar het moet wel een bijbel blijven.”’

Peter: ‘Vervolgens moest alles nog langs de vormgever en de uitgever. Eind januari 2006 was al het schrijfwerk voor het toelichtende materiaal van de *Jongerenbijbel* klaar. Daarna volgden de correctie en eindredactie. Bij deze redactieronde is gelet op de opmaak en lay-out van de tekst: hoe ziet de tekst eruit, is de lettergrootte goed en consistent, staat er in de inhoudsopgave echt wat je in het boek vindt, hoe zijn de woorden afgebroken (bijvoorbeeld niet: ontmoeting -stent, maar ontmoetings-tent) en is de spelling goed? Ik heb de correcties bekeken en beslist over de manier waarop ze verwerkt moesten worden.’

-
- *Was het in die laatste fase van de kopijredactie nog mogelijk inhoudelijk wijzigingen in de tekst aan te brengen?*

Peter: 'Ik heb in die laatste fase niet alleen naar de correcties gekeken, maar ik probeerde ook een totaalbeeld van de tekst te krijgen. Dan vallen er nog wel eens dingen op die verbeterd moeten worden. Zo stond er bijvoorbeeld een rubriek uit Johannes tussen het materiaal van Leviticus. Ik moest dan natuurlijk uitzoeken wat er fout was gegaan en hoe dat opgelost kon worden.'

Maar echt grote inhoudelijke veranderingen konden in deze laatste fase niet meer worden doorgevoerd. We werkten nu immers met opgemaakte teksten. Dan kunnen er niet zomaar stukken tekst worden weggehaald of toegevoegd, omdat dan alle tekst verschuift en het hele opmaakproces opnieuw gedaan moet worden.'

Frank: 'Na de eindredactie zijn de teksten naar de uitgever gegaan. Voordat de *Jongerenbijbel* echt gedrukt is, hebben wij alle teksten nog één keer gezien. En toen was het de taak van Uitgeverij Jongbloed om van al het materiaal een mooie *Jongerenbijbel* te drukken, die op 17 juni klaar moest liggen om gepresenteerd te worden op de EO-Jongerendag.'

- *Dan is al het werk klaar, maar dan moet nog blijken of jongeren de bijbel ook willen kopen.*

Frank: 'Al voor de presentatie tijdens de EO-Jongerendag op 17 juni hebben we zo'n 10.000 exemplaren, dat is bijna de helft van de eerste druk, verkocht. Mensen konden via de website al een exemplaar bestellen en de verkoop verliep ook via de jongerenorganisaties die hebben meegewerkt aan dit project en via de boekhandels met voorintekenbonnen.'

- *Zo te horen zijn jullie inspanningen om de Jongerenbijbel te maken niet voor niets geweest.*

Frank: 'Ik wil nog wel heel graag zeggen dat niet alleen onze inspanningen aan dit project geleid hebben tot een mooi resultaat. Er zijn veel mensen die de afgelopen maanden en jaren keihard hebben gewerkt om alles klaar te krijgen. Zowel bij het NBG als bij de EO, maar ook bij Uitgeverij Jongbloed en bij V1 - Visuele Communicatie, de vormgever, zijn mensen er niet voor teruggeschrokken veel tijd en energie te investeren in een bijbeluitgave waarvan wij denken dat geen enkele jongere eromheen kan.'

- *Wat verwachten jullie van de Jongerenbijbel?*

Peter: 'Het wordt een bijbel die er in de eerste plaats goed uit zal zien. Ik denk ook dat hij een groot publiek gaat bereiken. Ik hoop dat de *Jongerenbijbel* jongeren stimuleert om de Bijbel zelf te lezen en erover na

te denken. De Bijbel komt uit een andere wereld wat tijd en cultuur betreft. Toch is het een boek dat kan boeien, misschien juist omdat de inhoud van dit boek zo anders is dan wij gewend zijn. Maar zonder uitleg kun je ook makkelijk stranden. Ik verwacht dat de toelichtingen in de *Jongerenbijbel* zullen voorkomen dat mensen bij het lezen vastlopen.’

Frank: ‘De *Jongerenbijbel* is een bijbel voor alle jongeren, welke achtergrond ze ook hebben. Ik denk dat behalve jongeren ook “nieuwe” christenen veel aan deze bijbel zullen hebben. Ik denk dat we met de *Jongerenbijbel* mensen die minder bekend zijn met de Bijbel goed op weg kunnen helpen. De *Jongerenbijbel* wordt uiteindelijk groter en beter dan wij eerst hadden durven hopen. Dat komt vooral door de samenwerking tussen verschillende organisaties. Dat was misschien niet altijd makkelijk, maar we hebben gemerkt dat we elkaar heel goed aanvullen.’

Meer informatie over de *Jongerenbijbel*? Surf naar www.jongerenbijbel.nl.
De *Jongerenbijbel* is te verkrijgen in de boekhandel en via het internet voor € 47,50.

Drs. A.M. Drieënhuizen is als vertaalwetenschappelijk medewerker verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Wat stond er eigenlijk?

Jaap van Dorp

De Bijbel wordt steeds opnieuw vertaald, en daar zijn verschillende redenen voor te geven: nieuwe ontwikkelingen in de Nederlandse taal, in de bijbelwetenschap, in de taal- en vertaalwetenschap en in de archeologie. In de rubriek *Wat stond er eigenlijk?* worden voorbeelden gegeven van eerder gemaakte bijbelvertalingen en de invloed van nieuwe ontwikkelingen op meer recente vertalingen zoals *De Nieuwe Bijbelvertaling*. Deze keer komt het vertalen van oudtestamentische citaten in het Nieuwe Testament aan de orde. Wie in de NBV een oudtestamentisch citaat vergelijkt met de geciteerde tekst, zal vaak op discrepanties stuiten. In Habakuk 2:4b bijvoorbeeld staat ‘de rechtvaardige zal leven door zijn trouw’, terwijl die tekst als citaat in Romeinen 1:17 is vertaald met ‘de rechtvaardige zal leven door geloof’. Konden de vertalers er niet voor zorgen dat citaat en geciteerde tekst beter bij elkaar aansloten?

Kern van de Reformatie

Het boek Habakuk behoort niet tot de meest bekende boeken uit de Bijbel. Toch is het één van de bijbelboeken die in de kerkgeschiedenis een belangrijke plaats hebben verworven. Dat komt doordat Paulus er in zijn brief aan de Romeinen uit heeft geciteerd. In Romeinen 1:17 schreef hij: ‘De rechtvaardige zal uit het geloof leven’ (Statenvertaling). Luther zag in die woorden ongeveer de kern van de Reformatie. Paulus haalde ze aan uit Habakuk 2:4b. De tekst komt ook als citaat voor in Galaten 3:11 en Hebreëen 10:38.

Verschillen

Eigenaardig is dat de tekst van Habakuk 2:4b altijd anders luidt dan Romeinen 1:17, welke vertaling men ook raadpleegt. In de Statenvertaling

Psalm 92:13, 14, De kleine Print-bybel, Amsterdam 1736

Foto: NBG/Sandra Haverman

bijvoorbeeld staat in Habakuk 2:4b ‘de rechtvaardige zal door zijn geloof leven’. Hier staat bij ‘geloof’ een bezittelijk voornaamwoord. Dat is helemaal overeenkomstig de Hebreeuwse tekst. In de Septuaginta, de oudste Griekse vertaling van Habakuk, staat ook een bezittelijk voornaamwoord, maar dan van de eerste persoon enkelvoud. In de Griekse tekst van Romeinen 1:17 ontbreekt het. Dat is al het eerste verschil tussen de vertaling van Romeinen 1:17 en Habakuk 2:4b. In de NBV is er een tweede verschil bijgekomen. Habakuk 2:4b is vertaald met ‘de rechtvaardige zal leven door zijn trouw’, Romeinen 1:17 met ‘de rechtvaardige zal leven door geloof’. ‘Trouw’ (Hebreeuws: *’emoena*) is ‘geloof’ (Grieks: *pistis*) geworden. Is het niet merkwaardig dat wat als een citaat geldt, op een niet onbelangrijk punt blijkt af te wijken van de geciteerde tekst?

Verkeerd citeren?

Moderne tekstgebruikers verwachten dat citaten gemarkeerd zijn met aanhalingstekens en dat in de tekst of anders in een voet- of eindnoot een verwijzing naar de bron wordt gegeven. Wie dat niet doet, zet de lezer misschien wel op het verkeerde been en zou nog eens van plagiaat kunnen worden beschuldigd. Verder gaat men er tegenwoordig vanuit dat het citaat de bron inhoudelijk juist weergeeft. Het wordt lastig een auteur te vertrouwen als die een loopje neemt met de teksten die hij of zij citeert. Bijbelschrijvers kenden die citaatconventies niet; ze bestonden in hun tijd eenvoudigweg nog niet. Als er al aan bronvermelding gedaan werd, was het globaal: er werd bijvoorbeeld een passage uit ‘de wet’ of ‘de profeet Jesaja’ of nog algemener van ‘enkele van uw eigen dichters’ (Handelingen 17:28) aangehaald. Men gaat er vanuit dat de bijbelschrijvers zeer vertrouwd waren met een aantal overgeleverde teksten en de traditie op diverse manieren gebruikten. Ze citeerden die meestal uit het hoofd en veroorloofden zich daarbij soms grote vrijheden. Er zijn citaten die in het Grieks min of meer precies de geciteerde tekst weergeven, maar vrije parafrase en doelbewuste aanpassing van de geciteerde tekst komen zeker zo vaak voor.

Als men de bronnen dan al schriftelijk raadpleegde, is het nog de vraag over welke basisteksten men beschikte. Op grond van wat bekend is over het bijbelgebruik in de eerste eeuw kunnen we stellen dat er diverse Hebreeuwse versies en Griekse vertalingen van oudtestamentische boeken in omloop waren. En het is niet gezegd dat die precies overeenkomen met de teksten in de Codex Leningradensis uit de elfde eeuw, de masoretische tekst die tegenwoordig de basis is van vele vertalingen van het Oude Testament. Als we nu in een moderne vertaling als de NBV een oudtestamentisch citaat in het Nieuwe Testament vergelijken met de vertaalde geciteerde tekst, dan is er in het licht van bovenbeschreven

praktijk van citeren en tekstgebruik een reële kans dat zij van elkaar afwijken.

Aanpassen aan het betoog

De manier waarop Paulus in Romeinen 1:17 gebruik maakt van Habakuk 2:4b past goed in het betoog dat hij in zijn brief heeft opgezet. Paulus bezigt hier een vorm van schriftuitleg die in zijn tijd niet ongebruikelijk was. Daarbij lijkt het er niet zo toe te doen wat Habakuk 2:4b betekent in het oorspronkelijke verband. Paulus gebruikt de tekst voor eigen doeleinden, namelijk voor een uiteenzetting over de rechtvaardiging door het geloof. Dat is een thema dat in de oorspronkelijke context van het boek Habakuk niet zo prominent op de voorgrond treedt. Het gaat de profeet in Habakuk 2 om het vinden van een antwoord op de vraag naar Gods gerechtigheid. Het is de theodicee-kwestie, zoals die in het boek Job speelt: wat merkt degene die op God vertrouwt, eigenlijk van zijn rechtvaardig oordeel? In de tijd van Habakuk (zevende eeuw v.Chr.) wordt de wereld door de Chaldeeën geterroriseerd. Habakuk en zijn tijdgenoten moeten trachten die terreur te overleven. Het lijkt erop dat van Gods gerechtigheid weinig te zien is: de onrechtvaardige overheerser schijnt als een instrument in Gods hand ongehinderd zijn gang te kunnen gaan, terwijl het de rechtvaardige slecht vergaat. Toch, uiteindelijk, zo houdt Habakuk zijn hoorders voor, zal God recht spreken over de rechtvaardige (2:4b) en de onrechtvaardige (2:4a). Met de rechtvaardige in 2:4 heeft de profeet de vrome Judeeër op het oog die trouw blijft aan God en op zijn woord en zijn belofte vertrouwt, ook al wordt dat vertrouwen op de proef gesteld in uiterst moeilijke omstandigheden. ‘Trouw (aan God)’ is in Habakuk 2:4b het woord dat als vertaling van *’emoena* moet klinken. In Romeinen 1:17 is het woord ‘geloof’ als vertaling van *pistis* helemaal op zijn plaats.

Vertaalstrategie

Het komt er voor de bijbelvertaler dus op aan een oudtestamentisch citaat en de geciteerde tekst steeds in hun eigen specifieke verband weer te geven. Dat doel hebben de vertalers van de NBV ook voor ogen gehad, en het was ook hun opdracht om op die manier met de oudtestamentische citaten in het Nieuwe Testament om te gaan. In de *Vertaalprincipes voor de nieuwe bijbelvertaling* (1993) is vanwege de hierboven aangeduide complexiteit van het vertalen van oudtestamentische citaten in het Nieuwe Testament een speciale paragraaf opgenomen (C4). Daarin staan twee richtlijnen. De eerste is: ‘Wanneer in een tekst een citaat voorkomt dat (vrijwel) letterlijk is, zal dat in de vertaling zoveel mogelijk tot uiting moeten worden gebracht.’ De tweede richtlijn luidt: ‘De citerende tekst

moet altijd voorrang hebben bij de bepaling van de betekenis van het citaat.' Op die manier is enerzijds de herkenbaarheid van een tekst als citaat gediend, anderzijds wordt voorkomen dat citaat en geciteerde tekst zonder meer worden geharmoniseerd. Want de specifieke betekenis van een tekst in een bepaalde context moet in elk geval tot uitdrukking komen.

Dr. J. van Dorp is als oudtestamenticus verbonden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Geraadpleegde literatuur:

Francis I. Andersen, *Habakkuk: A New Translation With Introduction and Commentary*, The Anchor Bible 25, New York 2001.

Robert G. Bratcher (ed.), *Old Testament Quotations in the New Testament*, Helps for Translators, London/NewYork/Stuttgart 1987.

Rieuwerd Buitenwerf, Jaap van Dorp en Clazien Verheul, *Lucht en leegte: columns over De Nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen 2004.

Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling, Nederlands Bijbelgenootschap/Haarlem 2001 (interne publicatie).

Hans Hübner, 'OT Quotations on the New Testament' in: David Noel Freedman (ed.), *Anchor Bible Dictionary* 4, New York 1992.

Harold Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*, Wheaton 1993.

Noömi en Ruth,

The Book of Ruth, pictured and designed by W.B. MacDougall, London 1896

Foto: NBG/Sandra Haverman

De NBV-Studiebijbel

Albert Kamp

De publicatie van *De Nieuwe Bijbelvertaling* (NBV) in 2004 is in meerdere opzichten opzienbarend geweest. Wie had gedacht dat in zo korte tijd de NBV de bestsellerlijsten zou bestormen? Of wie had op voorhand kunnen vermoeden dat binnen een jaar na verschijnen deze vertaling de NS-Publieksprijs zou verwerven? De verkoopcijfers, de ruime media-aandacht en de vele reacties van voor- en tegenstanders plaatsten de NBV ruimschoots voor het voetlicht. En dat alles in een geseculariseerd tijdperk waarin religieuze teksten zoals de Bijbel al gerekend werden tot de stoffige en voorbijgegaane monolieten van onze cultuur.

Nu rekenen bijbelorganisaties zoals het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de Katholieke Bijbelstichting (KBS) aansprekende verkoopaantallen of commercieel succes niet direct tot hun primaire doelstelling. Eerder staat de verspreiding van de Bijbel en het bijbelse gedachtegoed centraal, opdat lezers kennis maken met de verhalen, geboeid worden door de poëzie of geïntrigeerd raken door de levensbeschouwelijke concepten. Een belangrijk doel van vertalen is de teksten van toen toegankelijk te maken voor de lezers van nu. Al vanaf het begin van het NBV-project lagen er bij de deelnemende organisaties plannen om, behalve diverse tekstedities, tevens een editie met aantekeningen en achtergrondinformatie te publiceren. Sinds augustus 2005 hebben deze plannen definitief gestalte gekregen in de ontwikkeling van de NBV-Studiebijbel, onder gezamenlijke uitvoering van de KBS en het NBG. Deze nieuwe editie van de NBV richt zich op geoevende (jong)volwassen lezers die op zoek zijn naar aanvullende informatie bij de Bijbel, zonder dat de gegevens de diepgang en de omvang krijgen van een bijbelcommentaar. De publicatie is voorzien in het najaar van 2008.

Doelgroep

De NBV-Studiebijbel is een uitgave voor de verschillende kerkelijke denominaties in het Nederlandse taalgebied, en voor eenieder die in de Bijbel geïnteresseerd is vanuit een literaire of culturele belangstelling. Meer specifiek zijn de beoogde lezers herkenbaar in diverse profielen. Zo kan men denken aan professionals en vrijwilligers die voorgaan in de liturgie. Deze lezers zoeken informatie bij bijbelperikopen ter voorbereiding van overwegingen, meditaties of samenstelling van de liturgie. Ook deelnemers aan bijbelgroepen, leerhuizen of gespreksgroepen behoren tot het kerkelijke profiel. Zij zullen vooral behoefte hebben aan verdieping, verheldering en achtergronden bij de teksten die in groepsverband worden gelezen en besproken. Behalve binnen een kerkelijke context wil de NBV-Studiebijbel zich ook richten op mensen die uit persoonlijke interesse de Bijbel lezen. Zeker na het verschijnen in 2004 is gebleken dat velen de NBV lezen ter verdieping van de eigen spiritualiteit, of uit literaire of culturele belangstelling. Een derde profiel is gerelateerd aan de setting van onderwijs en educatie: docenten en studenten in het middelbaar en hoger beroepsonderwijs, en de hogere klassen van HAVO en VWO. Behalve bij de levensbeschouwelijke vakken kan de Bijbel aan de orde komen in biologielessen (evolutieleer), maatschappijleer, Nederlands en kunstgeschiedenis.

Inhoud

De studie-editie van de NBV bevat in wezen twee soorten teksten. Enerzijds is er natuurlijk de bijbeltekst zelf in de versie van *De Nieuwe Bijbelvertaling*. Anderzijds zijn er diverse soorten toelichtingen met een informatieve functie: ze reiken gegevens aan die nodig zijn om de bijbeltekst te begrijpen, daar waar gebrek aan kennis over de wereld van de Bijbel of over het verschillende wereldbeeld een dergelijk begrip kan belemmeren. Zo zijn er uitgebreide inleidingen op de Bijbel en op afzonderlijke bijbelboeken, geven aantekeningen informatie bij moeilijke passages, gaan kaderartikelen en een verklarende woordenlijst in op specifieke thema's, leggen bijbelverwijzingen relaties met andere teksten en zijn er uiteraard diverse geografische kaarten en historische overzichten. Een grote groep deskundigen uit Nederland en België is verantwoordelijk voor de totstandkoming van de diverse bijdragen. Aangezien de NBV-Studiebijbel zowel in uitvoering als doelgroep een oecumenische grondslag heeft, hebben de besturen van het NBG en de KBS besloten tot één gemeenschappelijke editie. De deuterocanonieke boeken (inclusief het gebed van Manasse) zullen als een apart corpus tussen de teksten van het Oude en Nieuwe Testament in worden geplaatst.

Daarnaast zijn de besturen van het NBG en de KBS overeengekomen om de godsnaam in de NBV-Studiebijbel weer te geven met het tetragrammaton JHWH. Een dergelijke weergave maakt duidelijk dat er in de Hebreeuwse tekst een bijzondere naam staat die niet zondermeer leesbaar is. Anders dan bij de standaardedities van de NBV, waarin gekozen is voor de weergave met HEER, treden met de weergave JHWH mogelijk problemen op rond verstaanbaarheid, voorleesbaarheid of liturgisch gebruik. Een studieuze omgang met bijbelteksten verschilt echter van een liturgische. Een studie-editie biedt bovendien ruime mogelijkheden tot uitgebreide uitleg, verantwoording en toelichting. Gedetailleerde aandacht voor de godsnaam in de vorm van een kaderartikel zal in elk geval misverstanden of onduidelijkheden rondom de weergave voorkomen.

Inleidingen: het bijbelboek Ruth

De inleidingen voor de afzonderlijke bijbelboeken in de NBV-Studiebijbel zijn, zij het beperkt, uitgebreider dan de inleidingen in de standaardedities van de NBV. Ter illustratie is hieronder de inleiding op het bijbelboek Ruth opgenomen. In omvang is deze inleiding voor de Studiebijbel twee keer zo groot als in de standaardedities.

Aan de orde komen onder meer een verklaring van de naam van het boek, vragen betreffende de auteur(s) en de eerste of beoogde lezers. Er is aandacht voor literair-historische aspecten, bronnen, tijd en plaats van de totstandkoming van het boek in zijn huidige vorm. Tevens worden de voornaamste betekenislijnen en enkele motiefwoorden uiteengezet en de inleiding besluit met een schets van de literaire opbouw.

Achtergrond

Het boek Ruth ontleent zijn naam aan de hoofdpersoon, een vrouw uit Moab. In de Hebreeuwse bijbel staat het boek in de afdeling van de Ketoeviem, de Geschriften. Het maakt tevens deel uit van de vijf zogeheten Feestrollen (Megilot), en wordt in de synagoge voorgelezen op Sjavoet, het Wekenfeest. Dat is een oogstfeest, en Ruth speelt zich grotendeels tijdens de oogstperiode af. In de meeste christelijke bijbeluitgaven staat Ruth als historisch boek na Rechters. Aan het begin van het verhaal wordt immers gezegd dat het zich afspeelt in de periode dat de rechters aan Israël leiding gaven. Het verhaal eindigt met een stamboom die loopt van Peres tot en met koning David.

De vraag wanneer en door wie het boek precies is geschreven, is moeilijk te beantwoorden. Sommigen menen dat het verhaal over Ruth, gezien de relatie die wordt gelegd met koning David en zijn voorouders, op schrift gesteld is door een auteur uit de tijd dat de

nakomelingen van David in Juda regeerden (tot 586 v.Chr.). Anderen dateren het boek later, in de vijfde eeuw v.Chr., omdat de thematiek ingaat op maatschappelijke kwesties die juist in de tijd ná de Babylonische ballingschap urgent waren, zoals de omgang met vreemdelingen.

Thema

Ruth wordt vaak gerekend tot de meesterwerken van de Hebreeuwse vertelkunst, en getypeerd als een novelle. Het is het verhaal van een vrouw die niet voortkomt uit het volk van Israël maar uiteindelijk wel stammoeder van het davidische koningshuis wordt. Tegelijk krijgen de lezers een actualiserende uitleg van bepaalde regels uit de wet van Mozes, vooral over de omgang met weduwen en wezen, armen en vreemdelingen. De rol van de familie en familiebanden vormt een centraal thema, met name de rechten en plichten ten aanzien van tot armoede vervallen familieleden, die bekendstaan als het losserschap. Volgens de wetten en regels uit de traditie is een lossers iemand die opkomt voor het welzijn van de familie. Als de grond van de familie verloren dreigde te gaan of al verloren was, of als iemand zich als slaaf had moeten verkopen, moest de lossers de grond of zijn verwant terugkopen (Leviticus 25:23-25). In het boek Ruth treedt Boaz, een familielid van Noömi, als lossers op door het land van Noömi's man Elimelech te kopen. Opvallend is dat Boaz niet de meest nabije verwant is en dat een huwelijk met Noömi's schoondochter Ruth bij de koop is inbegrepen. Langs deze weg verbindt het verhaal het thema van het losserschap op bijzondere wijze aan het leviraats- of zwagerhuwelijk (Deuteronomium 25:5-10): de weduwe van een man die zonder zonen gestorven is, dient te trouwen met de broer van haar overleden echtgenoot en niet met iemand van buiten de familie. Boaz is echter niet de zwager van Ruth, maar een familielid van Noömi. Vanuit het perspectief van vrouwen geeft het verhaal daarom een verrassende en een ruime invulling aan de traditionele regels voor het losserschap en het zwagerhuwelijk. Een ander thema van het boek is de omgang met andere volken. Het vertelt over de mogelijkheden van een huwelijk tussen iemand uit het volk van Israël met een buitenlandse vrouw (uit Moab), en ook dat God werkzaam kan zijn via iedere mens, ongeacht iemands status of afkomst: man of vrouw, Israëliet of vreemdeling.

Opbouw

Het boek kent een heldere en scenische opbouw. De proloog vertelt de voorgeschiedenis over de Moabitische Ruth die in Moab is getrouwd

met een Israëliet (1:1-5). Wanneer haar man gestorven is, vergezelt zij haar schoonmoeder Noömi, ook weduwe, naar Betlehem in Juda (1:6-22). Daar leert ze Boaz kennen, een familielid van haar overleden man (2:1-23). Noömi bedenkt een plan om Boaz ertoe te brengen dat hij zijn verplichtingen tegenover zijn familie op zich neemt, zoals dat bij een ‘losser’ past (3:1-18). Boaz trouwt met Ruth, en zo zal deze Moabitische vrouw de overgrootmoeder van koning David worden (4:1-17). De epiloog bestaat uit een geslachtsregister dat begint bij Peres (de zoon van Juda en Tamar) en loopt tot en met David (4:18-22).

Aantekeningen: Ruth I

De aantekeningen bij bijbelpassages zijn bedoeld om in bondige vorm informatie te geven ter verheldering van de tekst. Ze zijn kort en zakelijk, zowel in aantal als in omvang. Uitgangspunt is een gemiddelde van 50 woorden per aantekening. Dat kan de ene keer korter, de andere keer langer zijn. De keuze voor het plaatsen van een aantekening ligt vooral in de mogelijke vragen die de bijbeltekst bij lezing kan oproepen. Tegelijkertijd is vanwege de beschikbare ruimte het aantal aantekeningen per bijbelboek gelimiteerd. Voor meer uitgebreide informatie over specifieke onderwerpen komen er verwijzingen naar kaderartikelen of naar de verklarende woordenlijst. Zo is in onderstaand voorbeeld de aantekening bij Ruth 1:11 redelijk beknopt over het thema zwagerhuwelijk. De kadertekst over dit onderwerp geeft daarentegen volop informatie. Een dergelijk systeem van kaderartikelen heeft als voordeel een brede toegankelijkheid: vanuit meerdere bijbelteksten kan men verwijzen naar dezelfde achtergrondinformatie. De formulering van de aantekeningen wordt niet belast met vaktermen uit de bijbelwetenschappen, de theologie of de taal- en literatuurwetenschap. De inhoud van de aantekeningen kan bestaan uit een verklaring van plaatsnamen en eigennamen of van technische termen, ze verduidelijken woordspelingen of de opbouw van een tekstuele eenheid, ze signaleren overeenkomsten en verschillen met andere teksten uit hetzelfde boek of uit andere bijbelboeken. Ter illustratie volgen hieronder de aantekeningen bij Ruth 1.

1:1 rechters, Betlehem

Rechters zijn leiders van Israëlitische stammen in de twaalfde en elfde eeuw v.Chr. Hun geschiedenis wordt verteld in het boek Rechters. Zij hadden de militaire leiding in crisissituaties en bestuurden het volk in tijden van rust en vrede. In de plaatsaanduiding Betlehem, ‘huis van brood’, klinkt een zekere ironie door, omdat men daar wegtrekt vanwege een hongersnood. Betlehem is ook de geboorteplaats van koning David.

1:11 die jullie mannen kunnen worden

Volgens de wetten van het zwagerhuwelijk (Deuteronomium 25:5-10) moet een man met de weduwe van zijn kinderloze broer trouwen: hun eerste zoon geldt als kind van de gestorvene, zet diens naam voort en heeft recht op zijn nalatenschap. Volgens Noömi is dit van toepassing op Ruth en Orpa. Zijzelf is te oud om opnieuw te trouwen en kinderen te krijgen.

1:20 Noömi, Mara

De naam Noömi kan worden vertaald als ‘de gelukkige’, de naam Mara als ‘de bittere’.

1:22 het begin van de gersteoogst

De oogst vond plaats in het voorjaar, in dezelfde periode als het Israëlitische Pesachfeest (meestal in de maand april). De tarweoogst (Ruth 2:23) is zo’n twee maanden later in de tijd van het Wekenfeest, zeven weken na Pesach (in de maand mei of juni).

Kaderartikelen: het zwagerhuwelijk

Onderwerpen of thema’s die regelmatig terugkeren en een belangrijke rol spelen voor een goed begrip van de Bijbel komen aan bod in kaderartikelen of in de verklarende woordenlijst. De meest belangwekkende thema’s, zoals bijvoorbeeld een uitleg bij de godsnaam, krijgen relatief veel ruimte. Daarnaast zijn er kleinere kaderartikelen: bijvoorbeeld over de tempel in Jeruzalem, over bepaalde tradities en gebruiken, over kalenders en feesten, over literaire stijl en verteltechnieken. Overige onderwerpen van enig belang komen aan bod in de verklarende woordenlijst.

De kaderartikelen verstrekken contextuele informatie, geven uitleg bij literaire vormen en zullen waar wenselijk vergezeld gaan van illustraties en afbeeldingen. De uitwerking van een thema kent, naar gelang, een godsdienstige, historische, culturele of meer literaire insteek. Onderstaand voorbeeld over het onderwerp zwagerhuwelijk geeft een eerste indruk hoe een kaderartikel eruit kan zien. Naast een inhoudelijke uitleg van het concept zwagerhuwelijk wordt ingegaan op enkele voorbeelden uit het Oude en het Nieuwe Testament. De bijbelteksten waar het zwagerhuwelijk aan de orde komt, zoals in het bijbelboek Ruth, krijgen een verwijzing naar dit kaderartikel.

Zwagerhuwelijk

Het zwagerhuwelijk wordt ook wel ‘leviraatshuwelijk’ genoemd (van het Latijnse woord ‘levir’, dat zwager betekent). De bepalingen

hiervoor zijn te vinden in Deuteronomium 25:5-10. Daar wordt beschreven dat een man verplicht is de weduwe van zijn gestorven broer tot vrouw te nemen, wanneer deze broer geen mannelijke nakomelingen bij haar heeft verwekt. De belangrijkste redenen voor deze bepaling zijn te vinden in de erfopvolging. Als in het nieuwe huwelijk een zoon werd geboren, dan gold deze zoon namelijk als een kind van de overleden broer en droeg hij ook diens naam. Op die manier bleef de familienaam voortleven en bleven de bezittingen van de overledene binnen de familie. Daarnaast betekende het zwagerhuwelijk dat de weduwe niet onverzorgd achterbleef. Zonder mannelijke nakomelingen zou haar financiële en maatschappelijke positie hachelijk zijn. Men kon de zwagerplicht weigeren, maar volgens de bepalingen in Deuteronomium (25:9) was dit schandelijk.

In het Oude Testament wordt op twee plaatsen uitvoerig verhaald over het zwagerhuwelijk, en in beide gevallen wordt er niet precies overeenkomstig de voorschriften in Deuteronomium gehandeld. In Genesis 38 verplicht Juda zijn tweede zoon Onan om te trouwen met Tamar, de weduwe van Juda's eerste zoon Er. Onan weigert echter om bij Tamar kinderen te verwekken, omdat deze niet zijn naam zouden krijgen, en hij verspilt zijn zaad. JHWH laat hem daarom sterven. Dan onthoudt Juda Tamar zijn derde zoon Sela, uit angst dat ook deze zal sterven. Door een list van Tamar raakt ze uiteindelijk zwanger van de tweeling Peres en Zerach, die zijn verwekt door Juda. De tweeling zet de familienaam voort, niet via Sela maar via Juda.

Ook het boek Ruth geeft op bijzondere wijze invulling aan het zwagerhuwelijk (Ruth 4:1-12). Daar wordt de zwagerplicht namelijk gekoppeld aan het losserschap en vervuld door een verre verwant. Boaz, een familielid van Ruths schoonmoeder Noömi, biedt eerst een ander familielid het recht op lossing aan voor het land van Noömi's overleden man Elimelech. Aangezien een huwelijk met Ruth bij de koop is inbegrepen ziet deze verwant van zijn rechten af, waarna Boaz het land koopt en met Noömi's schoondochter Ruth trouwt. Hun eerste zoon Obed zet niet de familielijn van Ruths eerste man voort, maar die van Boaz. Daarmee stamt Obed af van Peres (Genesis 38) en wordt hij de voorvader van Isaï en David (Ruth 4:13-22).

In het Nieuwe Testament is het zwagerhuwelijk onderdeel van een discussie tussen Jezus en enkele Sadduceeën (o.a. Marcus 12:18-27). De Sadduceeën leggen Jezus een voorbeeld voor waarin een vrouw achtereenvolgens met zeven broers trouwt en uiteindelijk kinderloos

sterft. In het gesprek gaat het niet zozeer over de voorschriften van het zwagerhuwelijk, maar over de opstanding uit de dood.

Tot slot

Zoals in de inleiding van dit artikel al naar voren is gekomen, wil de NBV-Studiebijbel aansluiten bij de primaire doelstelling van het NBG en de KBS. Dit betreft onder meer het toegankelijk maken van de Bijbel voor geïnteresseerde lezers, ongeacht hun binnen- of buitenkerkelijke achtergrond. Gesteund door het eerdere succes van de NBV biedt een oecumenische studie-editie nieuwe wegen om aan deze doelstelling te beantwoorden. Gezien het enthousiasme van alle betrokkenen binnen het NBG en de KBS en de brede steun van tientallen meewerkende deskundigen, ligt er in 2008 wellicht en wederom een opzienbarende publicatie in het verschiet.

Dr. A. Kamp is projectleider voor de NBV-Studiebijbel en werkzaam voor de Katholieke Bijbelstichting.

Kort nieuws

Bijbel10daagse 2006

De plannen voor de Bijbel10daagse nemen steeds vastere vorm aan. De tiendaagse wordt gehouden van 27 oktober tot en met 6 november en heeft als thema: *Feesten in de Bijbel*. Met dit thema wordt aangesloten bij het thema van de Open Monumentendagen op 10 en 11 september dat *Feest* luidt.

Onder de titel *De kerk viert feest* bereiden het NBG en de Protestantse Kerk Nederland (PKN) een uitgave voor die bij beide evenementen kan worden uitgereikt.

Het doel van de tiendaagse is om de aandacht voor de Bijbel, gewekt door de verschijning van *De Nieuwe Bijbelvertaling*, vast te houden, te stimuleren en uit te breiden. De Nationale Bijbelzondag zal worden gevierd op 22 en 29 oktober, er zal een leesproject in gezinnen worden gestart en een handleiding voor een bijbelleesmarathon beschikbaar zijn. Ter gelegenheid van de tiendaagse verschijnt er een speciale Bijbelkrant. Ook zullen er tijdens de tiendaagse diverse (bijbel)uitgaven verschijnen. Bij het septembernummer van *Met Andere Woorden* ontvangt u een speciale kaart met daarop informatie over het thema *FeestVieren* en het project *Sanibona* (bijbels voor zuidelijk Afrika), waarvoor het NBG vraagt tijdens de Nationale Bijbelzondag te collecteren.

Voor meer informatie: www.bijbelgenootschap.nl of
www.Bijbel10daagse.nl

Kamper Bijbeldagen

De Kamper Bijbeldagen worden dit jaar gehouden op 30 en 31 oktober en zullen gaan over het thema: *Het beeld van God in Bijbel en traditie*. De organisatoren willen daarmee aansluiten bij de vragen die de laatste tijd zijn opgeroepen over God, of en in hoeverre God persoonlijk / persoonachtig is, en of de bijbelschrijvers en kerkvaders daarover hebben nagedacht. Ook zal er een bijdrage zijn over het godsbeeld in de islam.

Rainbow Bible Award

Het Nederlands Bijbelgenootschap organiseert in samenwerking met het Vlaams Bijbelgenootschap voor de tweede keer de Rainbow Bible Award internet ontwerpwedstrijd. In deze wedstrijd wordt iedereen uitgedaagd een vernieuwende bijbelwebsite te ontwerpen met als thema *Feesten in de Bijbel*. De doelstelling van deze wedstrijd is om de bekendheid van de Bijbel op het internet te vergroten. Deelnemers kunnen nu al aan de slag gaan. Uitgebreide informatie kunt u vinden op www.rainbowbible.nl.

Met Andere Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de Bijbel. Bijdragen ter bestrijding van de onkosten van dit blad kunnen gestort worden op bankrekeningnummer 26 63 80 808 of giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met Andere Woorden'.

Met Andere Woorden wordt ten behoeve van iedereen die niet op de gebruikelijke manier kan lezen, uitgegeven in braille en in grote letter, verkrijgbaar bij het CBB, telefoon: (0341) 56 54 77

Adreswijzigingen kunt u doorgeven door de adresband van dit nummer te voorzien van het juiste adres en deze retour te zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

Artikelen voor Met Andere Woorden kunt u zenden aan het redactiesecretariaat, C.J. Boersma

Tel. (023) 514 61 76, E-mail: info@bijbelgenootschap.nl

De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te weigeren of (na overleg met de auteur) te wijzigen of in te korten.

Het Nederlands Bijbelgenootschap is een vereniging zonder winstoogmerk. Voor de realisering van zijn taken is het NBG aangewezen op de financiële steun van zijn leden, giftgevers en relaties. Het NBG ontvangt geen subsidie van de overheid. Doelstelling van het NBG is ervoor te zorgen dat de Bijbel zoveel mogelijk mensen bereikt en aanspreekt.

U kunt het werk van het NBG van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) in binnen- en buitenland, steunen door uw lidmaatschap of door het geven van een gift op bankrekeningnummer 26 63 80 808 of giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift NBG'.

Meer informatie vindt u op www.bijbelgenootschap.nl.

Adressen

Nederlands

Bijbelgenootschap
Postbus 620

2003 RP Haarlem

Tel. (023) 514 61 46

Fax (023) 534 20 95

E-mail: info@bijbelgenootschap.nl

Internet: www.bijbelgenootschap.nl

Vlaams

Bijbelgenootschap
Pelderijnstraat 10

8310 St. Kruis - Brugge

Tel. 050/79 10 21

Fax 050/79 10 22

E-mail:

info@bijbelvlaanderen.be

Internet:

www.bijbelvlaanderen.be